

Посилання на статтю

Фініков Т.В. Невідкладні завдання і змістовні принципи проектно-орієнтованого реформування вищої освіти України / Т.В. Фініков, О.І. Шаров // Управління проектами та розвиток виробництва: Зб.наук.пр. - Луганськ: вид-во СНУ ім. В.Даля, 2009. - № 3 (31). - С. 67-79. - Режим доступу: <http://www.pmdp.org.ua/images/Journal/31/09ftvovu.pdf>

УДК 005.8:378

Т.В. Фініков, О.І. Шаров

НАГАЛЬНІ ЗАВДАННЯ ТА ЗМІСТОВНІ ПРИНЦИПИ ПРОЕКТНО-ОРІЄНТОВАНОГО РЕФОРМУВАННЯ ВИЩОЇ ОСВИТИ УКРАЇНИ

Сформульовані нагальні завдання та розроблені змістовні принципи реформування системи вищої освіти України в контексті розвитку проектно-орієнтованого суспільства та з урахуванням новітніх тенденцій у світовому освітньому просторі. Дж. 11.

Ключові слова: вища освіта, Болонський процес, проектно-орієнтоване суспільство.

Т.В. Фиников, О.И. Шаров

НЕОТЛОЖНЫЕ ЗАДАНИЯ И СОДЕРЖАТЕЛЬНЫЕ ПРИНЦИПЫ ПРОЕКТНО-ОРИЕНТИРОВАННОГО РЕФОРМИРОВАНИЯ ВЫСШЕГО ОБРАЗОВАНИЯ УКРАИНЫ

Сформулированы неотложные задания и разработаны содержательные принципы реформирования системы высшего образования Украины в контексте развития проектно-ориентированного общества и с учетом новейших тенденций в мировом образовательном пространстве. Ист. 11.

T.V. Finikov, O.I. Sharov

ACTUAL TASKS AND SCOPE CONCEPTS OF PROJECT- ORIENTED REFORMING THE HIGHER EDUCATION IN UKRAINE

Urgent tasks and scope concepts of reforming the higher education system in Ukraine considering context of the project-oriented society development and modern trends in world education are formulated.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок з важливими практичними завданнями. Система вищої освіти України потребує нагального реформування та модернізації з метою забезпечення її конкурентоспроможності. Це необхідно як для виконання місії лідера розвитку економіки та суспільства України, так і для реальної інтеграції вітчизняної освітньої системи в Європейський простір вищої освіти і наукових досліджень. Завдання та змістовні принципи реформування повинні враховувати тенденції розвитку сучасного світу, зокрема, поширення в ньому проектно-орієнтованих структур. Завдання піддаються декомпозиції на елементи, які виступають основою для формулювання змістовних принципів. Змістовні принципи реформування

описують зміст основних рекомендованих дій для досягнення мети та виконання поставлених завдань. Зв'язок між завданнями та змістовними принципами реформування повинен відбивати раціональну реакцію системи вищої освіти на виклики сучасного світу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спирається автор. Проблеми розвитку визначення завдань та змістовних принципів реформування вищої освіти систематично досліджуються низкою науковців у галузях освіти та управління. Помітний внесок у розроблення даної тематики внесли І.Вакарчук, С.Квіт, В.Кремень та інші дослідники. Слід зазначити, що важливим є не тільки розроблення планів реформування галузі, що здійснюється регулярно, але й моніторинг змін у процесі їх реалізації.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття. Залишається невирішеною проблема розроблення завдань та змістовних принципів реформування національної системи вищої освіти з урахуванням актуальних тенденцій розвитку світової освітньої системи. Важливим є розвиток проектно-орієнтованих структур, які ставлять нові завдання і створюють нові можливості для реалізації ефективних управлінських рішень, а також визначення стратегії планування та виконання програми проектів для реалізації змістовних принципів реформування вищої освіти.

Формулювання цілей статті. Метою цієї публікації є формування переліку нагальних завдань та відповідних ним змістовних принципів для забезпечення актуальних трансформацій системи вищої освіти України в найближчі роки.

Виклад основного матеріалу дослідження. Система вищої освіти України з 1991 року пройшла кілька важливих етапів розвитку. Найважливішим напрямом її трансформацій стало прагнення до інтеграції в європейську та світову освітні системи при максимальному збереженні існуючих структур і традицій. Це відображається в наступності зусиль державних органів та академічної спільноти в модернізації вітчизняної вищої школи [1]. Проміжний результат – поступове вирівнювання в часі реформ вітчизняної та європейської освіти на шляху до спільного простору вищої освіти та наукових досліджень, проте з суттєвим відставанням нашої країни з багатьох якісних показників. Зараз настав час планування нового етапу модернізації. План має дати відповідь на питання про основні напрями та змістовні принципи змін у наступні роки з урахуванням стратегічного бачення розвитку галузі, викликів часу та запитів суспільства. При цьому еволюція самого суспільства природним способом розширює його проектно-орієнтовану складову як в економіці, так і в інших сферах людської діяльності. У цій статті запропоновано варіант погляду на інноваційний план розвитку системи вищої освіти України в найближчі роки, а також ідентифіковані можливі загрози його невпровадження.

Вважаємо, що метою вищої освіти є **розвиток економіки та суспільства, підвищення якості людського життя.**

Якість життя – складне соціологічне поняття, яке в широкому розумінні характеризує ступінь благополуччя широкої громадськості, а у вузькому – вимірюється масою глобальних та регіональних індексів. Найбільш відомим з них є індекс розвитку людського потенціалу (ІРЛП), який щорічно розраховується експертами Програми розвитку ООН (ПРООН) спільно з групою незалежних міжнародних експертів. ІРЛП є комплексним показником рівня розвитку людини в країні (так званих «якості життя» або «рівня життя») [4]. Варто зазначити, що до складу ІРЛП входять індекси тривалості життя, освіти та ВВП.

У цьому контексті нагальні завдання розвитку вищої освіти з урахуванням її пріоритетів у наступному десятиріччі, визначених у Комюніке конференції Європейських міністрів, відповідальних за вищу освіту (Льовен і Лувен-ла-Ньов, 28-29 квітня 2009 року) [6], виглядають таким чином:

- практичне забезпечення права громадян на вищу освіту;
- рівний та справедливий доступ до безоплатної вищої освіти;
- модернізація системи вищої освіти;
- реальне покращення якості вищої освіти;
- ефективне управління та фінансування вищої освіти.

Надалі можна запропонувати змістовні принципи реформування вищої освіти на коротко- та середньостроковий період для забезпечення виконання сформульованих нагальних завдань розвитку галузі.

Практичне забезпечення права громадян на вищу освіту. За роки незалежності Україна фактично приєдналась до загальносвітової тенденції переходу від елітної до масової вищої освіти. Значною мірою це стало результатом не цілеспрямованих державних та громадських зусиль, а неформального руху значної маси суспільства за майбутнє власних дітей та родин в умовах формування інститутів ринкової економіки. Культурно-цивілізаційна привабливість вищої освіти робить неможливим повернення до елітної вищої освіти в умовах демократичного суспільства. Тому завданням держави є підтримка прагнення громадян до більш високого освітнього рівня, забезпечення відповідної інфраструктури та унеможливлення обмежень прав осіб з особливими потребами [2]. Звідси, завданнями практичного забезпечення права громадян на вищу освіту є:

- забезпечення широкого доступу та масовості вищої освіти;
- диверсифікація та розвиток «освіти впродовж життя»;
- сприятливі умови для розвитку інклюзивної освіти.

Масовість вищої освіти фактично означає визнання пріоритетності якості людського життя над потребами в підготовці кадрів для національної економіки, як в силу достатності масової вищої освіти для підготовки кваліфікованих кадрів, так і через відсутність адекватних методик прогнозування потреб ринку праці. Таке впорядкування пріоритетів створює загрози певного дисбалансу підготовки фахівців різних рівнів та професій, проте в умовах глобалізації ринку праці наголос слід робити на випереджаючих можливостях громадян, а не на відсталій структурі національної економіки [7, 8]. На підтвердження цього можна цитувати Льовенське комюніке: «Ринок праці все більше залежить від навичок високого рівня та переносних компетенцій», а вони здобуваються передусім у вищій освіті. Для мінімізації відповідних ризиків **необхідне формування нового бачення освітньої стратегії [11], що дозволить створити інструменти взаємного впливу ринків праці та вищої освіти.**

На відміну від нижчих освітніх рівнів вища освіта ніколи не є завершеною, оскільки передбачає опанування людиною сучасних компетенцій, які швидко змінюються в часі та застарівають. Тому країна потребує розвиненої та різнопланової системи післядипломного навчання, до якої можуть входити формальна та неформальна освіта під час і після завершення первинного навчання, впродовж і після завершення трудової кар'єри. У цій системі повинна існувати можливість розширення і поглиблення раніше здобутого фаху, опанування нового фаху та позафахового підвищення власного освітньо-культурного рівня. Важливим кроком у запровадженні навчання впродовж життя має стати розробка Національної рамки кваліфікацій. При цьому післядипломне навчання зовсім не обов'язково має бути прив'язано до територіального розташування певних навчальних закладів, а може активно використовувати

сучасні технології дистанційного навчання. Чинне законодавство обмежує можливості вітчизняних ВНЗ у запровадженні дистанційної форми навчання, тому необхідно подолати загрозу втрати такого перспективного ринку на користь іноземних університетів. Таким чином, **необхідно розробити принципи та нормативну базу неперервної освіти, культивувати дистанційне навчання.**

Освіта для осіб з обмеженими можливостями часто є найкращим алгоритмом їх соціальної інтеграції та пошуку гідного місця в житті. З одного боку, у суспільстві існує сприйняття та розуміння таких потреб. З іншого боку, практичні кроки в цьому напрямі зустрічають стіну пасивності та байдужості, яка часто технічно унеможлиблює прагнення цих громадян до освіти. Тому **для осіб з особливими потребами необхідно облаштування дружнього простору у вищих навчальних закладах.**

Рівний та справедливий доступ до безоплатної вищої освіти. Україна має досить високий рівень витрат на освіту в структурі ВВП. Але убогість нашої галузі обумовлена не скаредністю, а бідністю держави. Використання існуючих державних асигнувань традиційно викликає чимало запитань. Наскільки виправдана масова підготовка за державні кошти фахівців, які з самого початку не збираються працювати за відповідним фахом? Чому залишаються вакантними тисячі посад кваліфікованих фахівців у суспільному секторі, незважаючи на щорічний масштабний випуск відповідних спеціалістів, що навчалися за державним замовленням? Чи можна подолати корупцію в освіті? Наскільки заміна вступних іспитів на об'єктивне та справедливе зовнішнє незалежне оцінювання (ЗНО) підвищує ризики викривлення пріоритетів шкільного навчання? Більшість цих питань породжуються конкретними життєвими обставинами і негативно впливають на довіру громадян до держави та освітньої системи. Звідси, завданнями забезпечення рівного доступу до безоплатної вищої освіти є:

– забезпечення рівності доступу до безоплатної вищої освіти на підставі об'єктивної оцінки знань та здібностей;

– впровадження принципів «Fair Play» (чесна гра) у вищій освіті.

Надання частині студентів (так званим «бюджетникам») безкоштовного навчання та стипендіального забезпечення, а решті – лише платного навчання вже не узгоджується з принципом рівності громадян у сплаті податків. Такий підхід ще можна вважати виправданим, якщо навчання за державні кошти обумовлюється певними зобов'язаннями перед суспільним сектором. Але навіть натяки на таку можливість провокують активні студентські протести. Відбір студентів на навчання за державним замовленням визнається більш-менш прозорим та об'єктивним лише при використанні ЗНО, хоча залишається чимало скептиків. В усіх інших випадках (творчий конкурс, пільги при вступі, зарахування на базі базової загальної середньої освіти, для здобуття рівнів спеціаліста та магістра) об'єктивність оцінки знань та здібностей є вельми дискусійною. Таким чином, **реформування вищої освіти вимагає перегляду ролі та функцій державного замовлення.**

Тему незалежного оцінювання можна продовжити. Воно тривалий час очікує свого законодавчого оформлення і досі залишається неврегульованим повністю з правової точки зору. Запровадження ЗНО на рівні вступу до вищих навчальних закладів на основі повної загальної середньої освіти може бути розповсюджено на інші атестаційні процедури – державний екзамен на бакалаврському рівні та подальше зарахування до магістратури тощо. Об'єктивність оцінки потребує незалежного оцінювання знань на рівні семестрового контролю і чи не варто звернутись до досвіду кращих радянських університетів, де дисципліну викладав один викладач, а екзамен приймав інший. Це означає, що **інституціоналізація**

та формування культури незалежного оцінювання на всіх рівнях освітньої системи вже на часі.

Найменш ефективним шляхом боротьби з корупцією в освіті є репресивні заходи правоохоронних органів. Арешти дрібних (інколи – середніх) хабарників не можуть спричинити докорінного зламу системи протиправних відносин у вищій освіті, оскільки їх сторони є зацікавленими в ній, а ініціатором хабара може виступати студент. Більш ефективною є нормотворча робота з ліквідації класів хабаронебезпечних ситуацій, що дозволяє уникати самих ризиків виникнення корупційного зговору або здирицтва. Проте, у багатьох ситуаціях можна поклатись лише на людей та їх порядність. Впровадження принципу «Fair Play» повільно, але невідворотно змінює сучасний спорт на краще. Варто запозичувати кращий досвід. Стратегічним завданням реформування галузі є **послідовне звуження корупційного простору у вищій освіті, створення середовища відкритості та громадського контролю.**

Модернізація системи вищої освіти. Україна прагне інтеграції в Європейський простір вищої освіти та наукових досліджень. Основною перешкодою на цьому шляху залишається наше споконвічне бажання змінюватись так, щоб нічого не змінювалось. Наприклад, запроваджуємо бакалаврів та магістрів (Європа!), але паралельно зберігаємо спеціалістів (СРСР!). Таких прикладів можна навести чимало і навіть обґрунтувати їх бажанням зберегти кращі традиції попередньої системи вищої освіти. Чимало поважних педагогів досі лишаються в полоні ілюзій стосовно можливості повернення до часів радянської вищої школи. Це неможливо, бо вона була нерозривно пов'язана з керівними інституціями тієї тоталітарної держави, яку вже ніхто не поверне. Тому маємо в стислі строки (згаяно вже чимало часу) провести низку структурних змін у галузі, які забезпечать базис її якісної модернізації, зокрема:

- гармонізацію національної системи вищої освіти України з принципами та підходами Європейського простору вищої освіти та наукових досліджень;
- набуття вищими навчальними закладами функцій «центрів відповідальності» за вищу освіту, вивільнення потенціалу наукового та педагогічного пошуку викладачів;
- створення «точок росту» – випереджаючий розвиток провідних дослідницьких університетів як моделей системної трансформації академічного середовища;
- запровадження сучасного формату підготовки дослідницьких кадрів;
- формування нової системи відносин між державою, вищою школою та бізнесом.

Точкою неповернення на шляху до модернізації вітчизняної системи вищої освіти є внесення змін та доповнень до Закону України «Про вищу освіту». Впродовж 2008-2009 років Міністерство освіти і науки України виконало значний обсяг робіт з розроблення, широкого громадського та експертного обговорення відповідного законопроекту, його погодження центральними органами виконавчої влади. У підготовленому документі пропонується вдосконалити структуру освітніх ступенів та мережу навчальних закладів, модифікувати систему стандартів вищої освіти, зробити більш раціональними масу організаційних та фінансових процедур. Шкода, що досягнення компромісів на етапі погодження проекту призвело до втрати низки важливих для розвитку галузі пропозицій. Сподіваємось, що після схвалення на засіданні Кабінету Міністрів 23 вересня 2009 року цей законопроект знайде підтримку народних депутатів України.

Вже десять років Європа гармонізує національні системи вищої освіти. Навіть у країнах – старих членах Європейського Союзу виникає чимало

законодавчих колізій та громадянських протестів проти Болонського процесу. Не можна сказати про однозначне сприйняття та схвалення цього процесу, проте бажання користуватись перевагами єдиного освітнього та наукового простору поступово переважає [3, 10]. Україна сьогодні не показує прикладу ефективно працюючої освітньої та інноваційної системи, тому запозичення досвіду провідних країн континенту слід сприймати як необхідну умову для пошуку спільної мови та порівнянності в освіті. Прихильникам різних теорій змов з метою організації впливу інтелекту можна зауважити, що сьогодні існуючі розбіжності систем зовсім не заважають цьому явищу, але часто не дозволяють скористатись ефективними формами співробітництва. Більш того, збереження застарілої структури вітчизняної освіти штовхає перспективну молодь до закордонних університетів для отримання зрозумілих світу дипломів. Таким чином, **модернізація структури вищої освіти, освітніх та кваліфікаційних рівнів, наукових ступенів** є нагрілим завданням, яке необхідно вирішити в найближчий час. У цьому контексті запровадження сучасного формату підготовки дослідницьких кадрів вимагає **конструювання нової моделі аспірантури/докторантури**. При цьому зростання кількості людей з дослідницькими компетенціями необхідне для розвитку на основі науково-технічного прогресу.

З 2005 року за підтримки Міжнародного фонду «Відродження» реалізується проект з розвитку університетської автономії – природної умови діяльності університетів у більшості країн Європи та світу. Найважливішим результатом проекту є докорінний поворот громадської думки, яка тепер активно підтримує ідею автономності вищих навчальних закладів. Викликає жаль неуспішність спроб законодавчого та нормативного врегулювання університетської автономії навіть на рівні обмеженого експерименту. Опоненти автономії часто дорікають на можливу непрозорість дій керівництва навчальних закладів, що може дискредитувати саму ідею автономії та створити загрозу узурпації автономії на рівні університетського менеджменту, що може звести нанівець другу її важливу складову – академічну свободу викладачів та студентів. Реалізація останнього потребує радикальних змін у розумінні стандартів вищої освіти, побудови їх нового покоління на основі компетентнісного підходу та надання студентам реального права формувати вибірково частину індивідуального навчального плану. Це дозволяє визначити змістовні принципи реформування як **надання вищим навчальним закладам широкої академічної, адміністративної та фінансової автономії з одночасним забезпеченням їх відкритості та прозорості («центри відповідальності»), студентам та викладачам – реальної академічної свободи**. Автономізація університетів вже не відноситься до питань вдосконалення управління вищою освітою, а дедалі більше стає критерієм відповідності національної освітньої системи світоглядним цінностям світової академічної спільноти. У Комюніке Всесвітньої конференції з вищої освіти – 2009: «Нова динаміка вищої освіти і науки для соціальної зміни і розвитку» (ЮНЕСКО, Париж, 5-8 липня 2009 року) прямо зазначено, що «автономія – необхідна вимога для здійснення інституційних місій через якість, відповідність, ефективність, прозорість і соціальну відповідальність» [5]. У згаданому вище Львовському комюніке зазначено, що «студентоцентроване навчання і мобільність допоможуть студентам розвинути компетенції, які необхідні їм на ринку праці, що постійно змінюється, і надасть їм можливість стати активними та відповідальними громадянами».

Чи є в Україні університети світового рівня? Міжнародні рейтингові агенції відповідають на це питання негативно [9]. Навіть лідери наших національних рейтингів не згадуються в ТОП 100, 200 чи 500 світових університетів. Це

створює цілком реальну загрозу втрати інтелектуального потенціалу як досвідчених науковців, так і перспективної молоді, бо «мейнстрім» наукового процесу проходить саме через високорейтингові університети світового рівня. Розуміння ситуації поступово трансформується в амбітні плани провідних інституцій потрапити в ці списки в найближчі 5-10 років. Проблема полягає в тому, що обмеженість наявних в їх розпорядженні ресурсів може цьому завадити. Підтримка такого прагнення з боку держави повинна матеріалізуватись в **цільовій підтримці найбільш перспективних університетів як лідерів національної вищої освіти**. Очевидно, що відбір таких лідерів має проводитись за критерієм успішності дослідницької діяльності (саме вона домінує в розрахунку міжнародних рейтингів). Причому критерії успішності мають носити не національний, а міжнародний характер. Це дозволить значною мірою уникнути ризиків викривлення інформації та вирішення питання про вибір кращих навчальних закладів з політичних міркувань. Найбільш успішні навчальні заклади зможуть не тільки отримати допомогу держави, але й постати зразком реформування для галузі в цілому. Звідси випливає привабливість змістовних принципів **створення «точок росту» – випереджаючий розвиток провідних дослідницьких університетів як моделей системної трансформації академічного середовища**.

Зазвичай, університети скаржаться на недостатні (м'яко кажучи!) обсяги фінансування наукових досліджень. Дійсно, державних коштів на це виділяється замало, і в умовах фінансово-економічної кризи годі й сподіватись на покращення. Іноземні наукові гранти спроможні вибороти одиниці і погоди в системі вищої освіти вони не роблять. Залишається велетенський ресурс інноваційних прагнень вітчизняного бізнесу. Тільки кожне з цих слів можна взяти в лапки. Гроші у вітчизняного бізнесу є. У роки економічного зростання було краще, але й зараз він має можливості для фінансування інноваційного пошуку. Тільки далеко не завжди вітчизняні науковці мають достойні пропозиції після майже двадцяти років зубожіння. Не всі з ідей можуть бути реалізовані промисловістю, а деякі просто ніхто не вміє продати. Та й зиску з ризикованих інвестицій в науку бізнес може не отримати через жорстку державну політику, яка не забезпечує пріоритетність інвестицій у вітчизняну науку. Причому позиція багатьох відомств з цього питання є дуже жорсткою, хоча всі визнають необхідність розвитку інноваційного потенціалу України. Це обумовлює **необхідність стимулювання співпраці університетів і бізнесу засобами податкової та регуляторної політики**. І тільки тоді можна буде розраховувати на **створення розгалуженої системи грантової підтримки дослідницьких проектів та освітніх інновацій**.

Реальне покращення якості вищої освіти. Тема якості вищої освіти дедалі більше домінує в академічному дискурсі. Спробуємо сформулювати достатні для забезпечення якості вищої освіти вимоги: кваліфікований і талановитий викладач навчає розумного і мотивованого студента з використанням ефективних технологій та сучасного обладнання. В Україні чимало таких викладачів та студентів, менше технологій та обладнання, проте всі разом вони зустрічаються значно рідше. Тому найголовніше завдання держави полягає в стимулюванні таких зустрічей спочатку на існуючих ресурсах, а надалі також розвиток учасників навчально-виховного процесу та його інфраструктури. Для реального покращення якості вищої освіти в Україні маємо забезпечити:

- кооперацію вищих навчальних закладів для використання кращих кадрових, методичних та лабораторних ресурсів;
- перебудову системи навчання, викладання та наукових досліджень на платформі сучасних цифрових технологій;

- створення новітньої навчально-наукової експериментальної бази на основі перспективних досліджень та технологічних рішень;
- перехід від державного контролю формальних показників діяльності вищих навчальних закладів до стимулювання підвищення якості вищої освіти;
- розвиток критичного мислення студентів, підготовка до конкуренції на ринку праці, економічної самодіяльності та підприємництва.

Кращих кадрових, методичних та лабораторних ресурсів бракує університетам у всьому світі. У бізнесі ресурси концентруються у пошуку найбільшого зиску, а у вітчизняній освіті існує чимало перешкод на шляху цього процесу. Головними їх джерелами є консервативність університетського менеджменту та недосконале законодавство. Більшість керівників вважають наявні в них елітні ресурси власною унікальною перевагою, яку необхідно зберігати і приховувати від колег-конкурентів. У деяких випадках просто приховують правду про невідповідність цих ресурсів їх заявленому рівню. Законодавство при цьому не передбачає ефективних форм міжінституційного співробітництва, що забезпечують навчальні заклади від недобросовісної конкуренції і дозволяють розвивати результативну співпрацю. Зосередження фінансових ресурсів у суб'єктивно обраних окремих університетах має зворотній бік: обумовлює викривлення конкуренції на освітньому ринку та підтримку маси імітаторів. Вихід з цього замкненого кола пропонується шукати на шляху **створення відкритих адаптивних міжуніверситетських організаційних структур**.

Сучасна освітньо-наукова діяльність вже неможлива без повсякденного тотального використання цифрових технологій, які будуть визначати прогрес цивілізації найближчі десятиліття. Норма Ліцензійних умов про 12 ПЕОМ на 100 студентів денної форми навчання вже застаріла. Комп'ютерна техніка сьогодні має бути в персональному користуванні кожного викладача та студента, а забезпечення цього вже не повинно бути завданням навчального закладу. На теперішньому етапі пріоритетним є необмежений доступ до широкосмугового Інтернету в навчальних корпусах та гуртожитках. Держава через провідні навчальні та науково-дослідні заклади має потурбуватись про зміст та цілеспрямований розвиток вітчизняних дослідницьких і просвітницьких сайтів, що може серйозно просунути Україну до сучасного світового рівня опрацювання студентами інформаційних ресурсів. Паралельно виникатимуть завдання забезпечення гарантованої комп'ютерної грамотності випускників загальноосвітніх шкіл, оскільки вивчення стандартних офісних програм в університетах видається марнуванням часу. Необхідно також підтягнути знання англійської мови як обов'язкову передумову ефективного використання інформаційного ресурсу «глобального павутиння». Таким чином, зусилля слід зосередити на **найширшій інформатизації навчального процесу через загальний доступ до широкосмугового Інтернету та створення розвиненого освітньо-наукового контенту**.

Одна з найбільш болісних точок вітчизняної вищої освіти – старіння більшості наукового та навчального лабораторного обладнання. Вартість сучасного обладнання є високою, виробляють його в країні замало, а існуючий парк практично не оновлювався з кінця 80-х років. Державні асигнування на наукове обладнання є недостатніми, контрактників на лабораторно-містких спеціальностях обмаль (якщо з них взяти кошти за обладнання, то їх може не стати зовсім), а допомога бізнесу носить точковий характер. Майбутнє вищої освіти України з традиційно сильним природничо-технічним ухилом без системного (і систематичного) оновлення лабораторного обладнання втрачає перспективу. Рівню стратегічного мислення відповідає **розробка та**

впровадження десятирічної програми кардинального оновлення лабораторної бази навчання та наукових досліджень вищих навчальних закладів.

Створена за роки незалежності система ліцензування та акредитації вищих навчальних закладів, спеціальностей та напрямів підготовки досі ефективно виконує роль державного контролю формальних показників діяльності освітніх інституцій. Нині цього недостатньо з огляду на перспективи європейської інтеграції української вищої освіти. Процедурний наголос діючої системи ліцензування та акредитації спрямований на захист споживача від недобросовісних операторів ринку. У багатьох європейських країнах мова вже йде про процес постійного вдосконалення на основі стандартів ISO. Наприклад, Республіка Білорусь, яка досі залишається спостерігачем у Болонському процесі, вимагає від усіх вищих навчальних закладів організувати роботу з формування та оформлення систем управління якістю ВНЗ. Кадрові, науково-методичні та матеріально-технічні ресурси навчального закладу слід спрямовувати не стільки на виконання формальних показників, скільки на неперервне поліпшення якості вищої освіти. Для цього необхідно розвивати сучасні інструменти ліцензійно-акредитаційного процесу, включаючи громадську акредитацію. Ключовим вектором спрямування зусиль має стати **трансформація системи ліцензування та акредитації в базову технологію стимулювання підвищення якості вищої освіти.**

Складовою державного контролю є стандарти вищої освіти. Достатньо порівняти вітчизняні стандарти з деякими європейськими чи хоча б сучасними російськими аналогами, щоб зрозуміти застарілість переважної більшості наших документів. Стандарти освіти пишуться не для сильних, а для слабких навчальних закладів, які мають гарантувати студентам мінімальний рівень підготовки. У них домінує мета надання студентам знань через вивчення певного стандартизованого набору дисциплін. Практично він відображає кадровий потенціал провідних навчальних закладів у відповідній галузі освіти та усталені програми вивчення традиційних дисциплін. Формувати компетенції через перелік дисциплін є неможливим, бо він зовсім не спрямовується на таке завдання. Перехід до компетентнісних стандартів потребує більшої академічної свободи та відповідальності викладачів і студентів як у визначенні змісту дисциплін, так і формуванні індивідуальних навчальних траєкторій. На часі вже **розроблення нового покоління стандартів вищої освіти на компетентнісній основі зі збільшенням вибіркової частини змісту освіти.**

Найменш керованим ланцюгом у боротьбі за якість вищої освіти є студент. Навчити його критичному мисленню, підготувати до конкуренції на ринку праці, привити смак до економічної самодіяльності та підприємництва є окремою стратегічною задачею вищої школи. Вирішити це питання тільки традиційним шляхом вивчення кількох додаткових дисциплін неможливо. Необхідно змінювати парадигму викладання та трансферу знань від викладачів до студентів. Ключовим фактором успіху є максимальне використання власної мотивації студентів, яку потрібно розвивати через визнання рівноправності (не плутати з рівністю у знаннях) та довіри (не плутати з фетишизацією точки зору викладача). На цьому шляху необхідно **просування інтерактивних технологій навчання, заснованих на врахуванні різних точок зору, партнерстві студентів і викладачів в процесі навчання, колективному пошуку нових рішень з повагою до світоглядних цінностей та особистого внеску кожного.**

Ефективне управління та фінансування вищої освіти. У багатьох випадках проблеми управління у вищій освіті редукуються до посилення виконавської дисципліни та вдосконалення процедури обрання керівників, а фінансування – до

його недостатності. Вважаємо це зовнішніми проявами системних кризових явищ у галузі. В їх основі лежить спроба затриматись у радянському минулому, коли навколо функціонує більш-менш сучасна конкурентна ринкова економіка. Неможливість цього провокує взаємну недовіру «стейкхолдерів» вищої освіти та неконструктивну ностальгію. Для подолання глибокої системної кризи в системі управління та фінансування вищої освіти необхідно забезпечити:

- подолання кризи довіри між основними акторами галузі;
- професіоналізацію менеджменту у вищих навчальних закладах, впровадження прогресивних управлінських технологій;
- надання режиму максимального сприяння приватним інвестиціям у вищу освіту та науку;
- диверсифікацію форм державного фінансування вищої освіти в напрямку кооперації ресурсів держави та громадян;
- окреслення соціальної складової розвитку вищої школи в нових умовах;
- інтернаціоналізацію вищої освіти як рушій впровадження нової системи академічних цінностей;
- створення атмосфери заохочення комерціалізації інтелектуальної продукції.

Для подолання кризи довіри потрібні відкритість та прозорість системи. Необхідно знайти нові механізми участі студентів, батьків, роботодавців в управлінні вищими навчальними закладами. Для цього слід подолати стереотипи управлінської вертикалі та зверхній погляд на «невчених» у вчених радах. Академічна спільнота має багато спільних інтересів та цілей, яких неможливо досягнути без скоординованої співпраці усіх її учасників. Тому необхідні **розвиток громадського та студентського самоврядування у вищих навчальних закладах, побудова системи партнерства учасників процесу управління, перехід до громадсько-державного управління в галузі.**

Україна зобов'язана економічному піднесенню 2000-х років генерації молодих професіоналів, які були підготовлені у вищих навчальних закладах за останні 10-15 років. Водночас, самі навчальні заклади часто страждають від старих стереотипів управління їх діяльністю та розвитком. Частково це обумовлюється дуже поважним віком призначень на керівні посади у ВНЗ, але навіть молоді професори можуть виявитись зовсім необізнаними в сучасному менеджменті. Ця проблема не піддається швидкому розв'язанню, проте необхідно визначити змістовні принципи та стратегію руху. Виходячи з світового досвіду проектного управління в наукомістких сферах людської діяльності вважаємо найбільш перспективним **перехід від функціонального до проектно-орієнтованого принципу діяльності системи вищої освіти, радикального скорочення кількості рівнів ієрархічності, гнучкої командної моделі управління.**

В одному з попередніх розділів йшла мова про необхідність підтримки приватних інвестицій у вищу освіту та науку. Для прориву у вирішенні фінансових проблем галузі неможливо обійтись без **податкових преференцій для таких інвестицій.** Це видається найбільш важливим завданням галузевого лоббі. **Запровадження державної підтримки здобуття вищої освіти у формі часткового державного фінансування, кредитування або компенсації відсотків по комерційним кредитам** покликано створити реальні механізми диверсифікації форм державного фінансування вищої освіти в напрямку кооперації ресурсів держави та громадян. Лише поєднання їх економічних інтересів може забезпечити реальний розвиток вищої освіти і при цьому сформулювати перед нею амбітні завдання стосовно якості послуг, що надаються.

Соціальна складова розвитку вищої школи на теперішньому етапі має зосередитись на вирішенні нагальних питань побутового забезпечення викладачів та студентів. Існуючі в Україні заробітні плати педагогічних та науково-педагогічних працівників не забезпечують перспектив набуття власного житла для громадянина, який віддав перевагу академічній кар'єрі перед бізнесовою. Єдиним реальним шляхом залишається **пільгове кредитування житлового будівництва для викладачів** за допомогою держави та самих навчальних закладів. **Будівництво та реконструкція студентських гуртожитків** покликано навіть не покращити умови проживання іногородніх студентів, а повернути їх в поле поваги до людської гідності.

Інтернаціоналізація вищої освіти багатьма досі сприймається як підвищення мобільності студентів та викладачів у рамках Болонського процесу. Звідси згадані вище стереотипи втрати інтелектуального потенціалу тощо. Насправді, інтернаціоналізація перш-за-все означає **підтримку участі вищих навчальних закладів у міжнародних освітньо-наукових проектах та сприяння зростанню контингенту міжнародних студентів**. Такий наголос у державній політиці може суттєво допомогти навчальним закладам у модернізації їх діяльності, впровадження сучасних управлінських технологій та збільшити фінансування за рахунок зовнішніх ресурсів.

Генерування інновацій разом з підготовкою фахівців є основним призначенням університетів в усьому світі. В Україні є чимало дослідників та винахідників, які можуть створювати комерційний інноваційний продукт, є інституції захисту інтелектуальної власності, але результат їх діяльності не задовольняє нікого. Тут відчувається вплив відірваності вітчизняної вищої школи від промисловості та бізнесу, а лише **впровадження новацій у виробництво забезпечить створення дієвих механізмів захисту та комерціалізації інтелектуальної власності**.

Впродовж тривалого часу Україна барилась з процесом реформування вищої освіти, хоча проблеми постійно множились та поглиблювались. Якщо продовжити марнувати час надалі, то:

- будуть втрачені перспективи інтелектуального та технологічного прориву до клубу розвинених держав;
- буде втрачена довіра суспільства до освіти та освітян;
- вітчизняна система вищої освіти буде швидко деградувати, спричиняючи втрату людського капіталу в національних масштабах;
- Україна стане «сірою зоною» Європейського простору вищої освіти і наукових досліджень, інтелектуальним донором країн з якісними освітніми системами;
- буде змарновано масу можливостей для особистого та професійного розвитку громадян, шанси реальної модернізації системи вищої освіти та зростання міжнародного авторитету України.

Висновки з даного дослідження. За результатами проведеного дослідження можна рекомендувати такі змістовні принципи, що відповідають завданням реформування вищої освіти України:

1. Формування бачення та визначення пріоритетності підвищення якості людського життя в національній освітній стратегії. Розроблення принципів та нормативної бази неперервної освіти, культивування дистанційного навчання. Облаштування дружнього для осіб з особливими потребами простору у вищих навчальних закладах.

2. Перегляд ролі та функцій державного замовлення. Інституціоналізація та формування культури незалежного оцінювання на всіх рівнях освітньої системи.

Послідовне звуження корупційного простору у вищій освіті, створення середовища відкритості та громадського контролю.

3. Модернізація структури вищої освіти, освітніх та кваліфікаційних рівнів, наукових ступенів, конструювання нової моделі аспірантури/докторантури. Надання вищим навчальним закладам широкої академічної, адміністративної та фінансової автономії з одночасним забезпеченням їх відкритості та прозорості, студентам та викладачам – реальної академічної свободи. Цільова підтримка розвитку найбільш перспективних університетів як лідерів національної вищої освіти. Випереджаючий розвиток провідних дослідницьких університетів як моделей системної трансформації академічного середовища. Створення розгалуженої системи грантової підтримки дослідницьких проектів та освітніх інновацій. Стимулювання співпраці університетів і бізнесу засобами податкової та регуляторної політики.

4. Створення відкритих адаптивних міжуніверситетських організаційних структур. Найширша інформатизація навчального процесу через загальний доступ до широкосмугового Інтернету та створення розвиненого освітньо-наукового контенту. Розробка та впровадження десятирічної програми кардинального оновлення лабораторної бази навчання та наукових досліджень вищих навчальних закладів. Трансформація системи ліцензування та акредитації в базову технологію стимулювання підвищення якості вищої освіти. Розроблення нового покоління стандартів вищої освіти на компетентнісній основі зі збільшенням вибіркової частини змісту освіти. Просування інтерактивних технологій навчання, заснованих на врахуванні різних точок зору, партнерстві студентів і викладачів в процесі навчання, колективному пошуку нових рішень з повагою до світоглядних цінностей та особистого внеску кожного.

5. Розвиток громадського та студентського самоврядування у вищих навчальних закладах, побудова системи партнерства учасників процесу управління, перехід до громадсько-державного управління в галузі. Перехід від функціонального до проектно-орієнтованого принципу діяльності системи вищої освіти, радикального скорочення кількості рівнів ієрархічності, гнучкої командної моделі управління. Запровадження податкових преференцій для інвестицій у вищу освіту та науку. Започаткування державної підтримки здобуття вищої освіти у формі часткового державного фінансування, кредитування або компенсації відсотків по комерційним кредитам. Будівництво та реконструкція студентських гуртожитків, пільгове кредитування житлового будівництва для викладачів. Підтримка участі вищих навчальних закладів у міжнародних освітньо-наукових проектах та сприяння зростанню контингенту міжнародних студентів. Створення дієвих механізмів впровадження та захисту наукових та освітніх інновацій.

Запропоновані змістовні принципи реформування вищої освіти України повинні скласти основу комплексних програм з їх реалізації у коротко- та середньостроковій перспективі.

Перспективи подальших розвідок у даному напрямку. Поглиблення досліджень бачення майбутнього вищої освіти та вдосконалення управління нею на основі проектно-орієнтованих підходів, а також розвиток визначених змістовних принципів реформування в проекти трансформації галузі, а також законодавчих та нормативних документів становлять перспективи подальших розвідок у даному напрямку.

ЛІТЕРАТУРА

1. Ющенко В. Освітні перспективи України / В. Ющенко // Вища школа. – 2008. – № 10. – С. 3.
2. Вакарчук І. Мета реформ у вищій школі – якість і доступність освіти / І. Вакарчук // Вища школа. - К.: Вища школа. – № 4, 2009 – С.3 – 30.

3. Діалектика вищої освіти: трансформація від декларації до реалізації / В.О. Головка, Д.І. Барановський, Б.М. Кузьмін, Ю.О. Приходько, А.М. Хохлов, В.А. Пасічник, В.Ф. Капієцький. – Харків: Еспада, 2009. – 304 с.
4. Доклад о развитии человека 2009. Преодоление барьеров: человеческая мобильность и развитие/ ПРООН. – М.: Издательство «Весь Мир», 2009. – 232 с.
5. Комюніке Всесвітньої конференції з вищої освіти – 2009: «Нова динаміка вищої освіти і науки для соціальної зміни і розвитку» (ЮНЕСКО, Париж, 5-8 липня 2009 року) // Нова динаміка вищої освіти і досліджень для соціальної зміни і розвитку: Болонський процес 2020 – Європейський простір вищої освіти у новому десятиріччі / упорядник: Т.В.Фініков [та ін.]; за ред. І.О.Вакарчука. – К.: «Агентство Україна», 2009. – С. 20-41.
6. Комюніке конференції Європейських міністрів, відповідальних за вищу освіту (Льовен і Лувен-ла-Ньов, 28-29 квітня 2009 року) // Нова динаміка вищої освіти і досліджень для соціальної зміни і розвитку: Болонський процес 2020 – Європейський простір вищої освіти у новому десятиріччі / упорядник: Т.В.Фініков [та ін.]; за ред. І.О.Вакарчука. – К.: «Агентство Україна», 2009. – С. 42-57.
7. Кремень В. Філософія людиноцентризму у світлі національної ідеї / В. Кремень // Вища освіта України. – К.: Педагогічна преса. – 2009 – № 1. – С.5-12.
8. Проблемы доступности высшего образования. Препринт / Отв. ред. С.В. Шишкин. Независимый институт социальной политики. – М.: «СИГНАЛЬ», 2003. – 173 с.
9. TOP Universities Guide (The QS World University Rankings) // John O'Leary, Nunzio Quacquarelli, Martin Ince. – London, Quacquarelli Symonds Ltd, 2009. – 363 p.
10. Університет і держава: вивчення глобальних трансформацій / М.Квієк. – К.: Таксон, 2009. – 380 с.
11. Шаров О.И. Проблеми розвитку системою управління вищою освітою України в сучасних умовах / О.И. Шаров // Управління проектами та розвиток виробництва: Зб.наук.пр. – Луганськ: вид-во СНУ ім. В.Даля, 2008. – № 4(28). – С. 47-53.

Стаття надійшла до редакції 13.07.2009 р.